

Mariánska úcta ako jeden z prejavov kultúry slovenského národa

ŽEŇUCH, PETER a kol.: Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína.

Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020. 384 s.

Kresťanská viera a osobitne úcta k Bohorodičke je príznačná pre slovenský národ už vyše tisíc rokov. Mariánska úcta, prirodzene utvorená s príchodom kresťanstva, je dôležitým zdrojom poznania nielen duchovnej, ale aj národnej a kultúrnej identity. Náboženstvo nemožno chápať bez jeho historického, národného či kultúrneho kontextu. Monografická práca s názvom *Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska; Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína* (2020), venovaná 350. výročiu slzenia ikony v Klokočove, prináša súhrn poznatkov späť s dejinami zázraku slzenia ikony. Rovnako je dôležitým zdrojom informácií o celkovej mariánskej únke slovenského národa z historického, literárneho i jazykovo-kultúrneho hľadiska.

V úvode druhej kapitoly V. Rábik (s. 16-36) opisuje národnostnú a konfesionálnu situáciu na území Zemplínskej župy koncom stredoveku a v ranom novoveku. V Zemplínskej župe sa najviac zo všetkých historických žúp prejavila spojitost' náboženskej a národnostnej situácie. Popri silnom slovenskom obyvateľstve sa od 10. storočia objavuje maďarská populácia, ktorá zosilňuje v priebehu 16. storočia po víťazstve Osmanskej ríše pri Moháči. Maďarské obyvateľstvo zasiahlo slovenskú oblasť etnicky, keďže sa od Slovákov, katolíkov a luteránov, odlišovalo kalvínskou vierou. Vývin sídliskovej štruktúry Zemplína pozitívne ovplyvnilo nemecké osídľovanie zmenami sociálno-právnej organizácie, ale jeho etnický vplyv bol nebadateľný.

Omnoho výraznejšie sa etnicky prejavil prienik rusínskeho a valašského obyvateľstva, podnietený rozsiahlym pustošením v období uhorsko-poľskej vojny v rokoch 1491-1492. Jeho špecifikom bola vlastná náboženská ortodoxná organizácia (pravoslávna) tolerovaná zo strany zemeľpána aj diecéznej cirkevnej vrchnosti. Isté územia boli neskôr charakteristické počtom rusínskych farností prevyšujúcim ostatné. Zmienka z pápežskej listiny zo 14. storočia poukazuje aj na opačný vplyv, keďže zdôrazňuje konvertovanie viacerých Valachov a Rusínov na katolícku vieru práve v košickom chráme. Na základe informácií od V. Rábika však môžeme s istotou

povedať, že rusínske osídlenie predstavovalo najvýraznejší etnický a náboženský zásah do pôvodného slovenského jazykového prostredia.

Mariánskemu kultu na východe Slovenska v období baroka sa v osobitnej podkapitole venuje P. Zubko (s. 35-58). Toto obdobie je charakteristické rekatolizáciou a znovuoživením katolíckej cirkvi, v ktorom dôležitú úlohu zohrali rehole. Rehoľníci, pôsobiaci na území dnešného Slovenska, pochádzali nielen z Uhorska, ale často aj z Poľska, Česka, Rakúska či Talianska. Východ Slovenska si po reformácii a náboženských nepokojoch síce zachoval isté mariánske tradície ešte z obdobia stredoveku, ale taktiež bol ovplyvnený rehoľníkmi, ktorí prešli katolíckou formáciou v poľskom prostredí. Jeho najvýraznejším pozostatkom je mariánsky kult k milostivým obrazom Čiernej madony. Na jeho popularitu odkazuje prítomnosť obrazov v chrámoch aj fakt, že napríklad v Gaboltove sa stal tento obraz taký obľúbený, že bol zakomponovaný do oltára namiesto predošlého. Milostivé obrazy Panny Márie teda fungovali ako významná súčasť rekatolizácie a tento svoj charakter si zachovali až dodnes.

Vyššie spomenutý autor ďalej uvádza, že náboženstvo zohralo dôležitú úlohu pri snahe povýšiť slovenčinu na úroveň kultivovaného jazyka. V protestantských cirkvách biblická čeština nezodpovedala reformačnej požiadavke hlásania evanjelia rečou zrozumiteľnou ľudu, preto badať aktivity spojené s prekladáním biblických textov do ľudového jazyka. Na Slovensku boli vytlačené preklady bohoslužobných, modlitbových a žalmových textov východoslovenských kalvinov v zemplínskom nárečí, hoci s množstvom poľských, ruských i maďarských lexikálnych prvkov. V katolíckom prostredí neskôr vznikol prvý slovenský rukopisný preklad Kamaldulskej Biblie. Na základe týchto skutočností vieme potvrdiť snahu o vytvorenie normy kultivovaného slovenského jazyka už v polovici 18. storočia.

Mariánsku úctu ľudí umocnilo víťazstvo kresťanských vojsk nad mohamedánskou flotilou pri Lepante, pripisované vyslyšanej modlitbe ruženca. Táto modlitba bola na východe Slovenska známa už na konci 14. storočia. Rovnako katolícku vieru podporilo víťazstvo nad Turkami pri Viedni s pomocou poľského kráľa Jána Sobieskeho. Úcta k Matke Božej navyše bola a je dôležitým spojom medzi katolíkmi západného a východného obradu odlišujúcim ich od protestantov. P. Zubko teda poukázal na dôležitosť mariánskeho kultu ako identifikačného historického, teologického a katolíckeho prvku, ktorý formoval obnovenie katolicizmu po reformácii.

P. Žeňuch (s. 59-90) v podkapitole o Piesni o obraze klokočovskom poukazuje na charakter pa-

raliturgickej piesne, ktorá je spojením religióznej, historickej a ľudovej tradície. Je teda dôkazom o živote, kultúrnom myslení, tradícii a identite spoločenstva v danej etape jeho vývinu. Dôležitosť viery sa ukázala pri posilňovaní spoločného kultúrneho povedomia, keďže sa uskutočňovalo v duchovných centrách. Tu sa formovala aj kolektívna kultúrna pamäť ako východisko spoločnej historickej identity národa. Pieseň o obraze klokočovskom nie je len opisom udalostí sprevádzajúcich zázrak slzenia ikony. Obsahuje aj prvky historickej piesne s protitureckou a protikuruckou tematikou. V Zemplínskej stolici bola pri moci kalvínska vrchnosť. Prostý ľud však maďarskej bohoslužobnej reči nerozumel. Azda preto mala protireformácia v Zemplíne úspech a slovenské obyvateľstvo prestupovalo na katolícku vieru. V roku 1672 došlo k vypuknutiu sprisahania, ktoré na východnom Slovensku spustilo útoky na katolíckych kňazov zo strany protestantov. Dôležitú súčasť piesne teda tvorí túžba po pokoji a mieri v krajine. Ctitelia ikony očakávajú od Bohorodičky pomoc a ochranu. Z jazykovej stránky boli v piesni lexémy z nárečia slovenských veriacich ovplyvnené cirkevnoslovenským liturgickým jazykom a naopak. Do nárečovej lexiky prenikli aj zdomáčené výpožičky z latinčiny, nemčiny a maďarčiny, nakoľko jazyk obyvateľstva prichádzal do kontaktu s územím z uhorského prostredia. V piesni možno nájsť tiež polonizmy, ktoré podľa hli slovenskému jazykovému povedomiu a svedčia o slovensko-poľských jazykových kontaktoch. Pieseň vypovedá o nadprirodzených udalostiach, ktoré upevňujú kultúrne povedomie slovenského národa, v ktorom je mariánska úcta živá od najstarších čias.

M. Durlák (s. 102-134) opisuje, že celé storočie (od konca 17. do konca 18. storočia) bolo obdobím slziacich ikon v Mukačevskej eparchii. Rozvíjajúca sa úcta k ikonám podnietila vznik pútnických miest. Pútnické lokality boli obohatené duchovne aj ekonomicky. Dnes nemôžeme s istotou povedať, kde sa nachádza originál klokočovskej slziacej ikony. Avšak ako uvádza D. Černý (s. 135-154), v prípade pútnických miest nešlo ani tak o pravosť fenoménu slzenia, ako o vnútornú potrebu ísť k Matke, predostrieť jej svoje žiaľ i radosti a s načerpanou silou sa vrátiť ku každodenným povinnostiam. Toho dôkazom je aj prejavovaná úcta ku kópiám klokočovského obrazu, s ktorými sa nespája žiadny prípad slzenia, napriek tomu sú hojne navštevované. Úcta k Božej Matke pretrvala vo vedomí slovenských katolíkov aj za hranicami, z toho dôvodu bolo vytvorené napríklad pútnické miesto klokočovskej Bohorodičky v kanadskom Hamiltone.

Symbol matky je najstarším symbolom ľudstva. Mária sa ako matka Ježiša podieľala na jeho ľudskej prirodzenosti. Zároveň sa stáva matkou aj veriacim.

Dôverný vzťah Márie s jej synom je zárukou, že na jej príhovor Ježiš vyslyší prosby veriacich. Bohorodička sa radovala z narodenia svojho syna, zároveň však spolu s ním trpela, keď ho videla umierať na kríži. Trpiaca Mária je pre Slovákov vhodným národným symbolom, keďže boli naprieč dejinami vystavovaní mnohým trápeniam. Ako prvý využil symbol trpiacej Matky Slovákov Jakub Jakobeus v diele *Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa*. Národným symbolom Slovenska je dnes Sedembolestná Panna Mária. Dôvodom tohto určenia bola predchádzajúca tradícia mariánskej úcty, osobitne úcta k Bolestnej Matke Božej, figurujúca u Slovákov v rôznych podobách. Jednou z týchto podôb je ikona v chráme Usnutia Presvätej Bohorodičky v Klokočove. Jej slzy boli pokladané za prejav ľútosti nad biednym položením katolíkov. Veriaci ľud, ktorý videl potupenú ikonu od heretikov, sa sám cítil potupený.

Ďalej R. Letz (s. 186-207) hovorí o príčinách ustanovenia Sedembolestnej Panny Márie za symbol Slovenska. Viedlo k nemu schválenie sviatku Panny Márie – Veľkej Pani Uhrov, ktoré bolo maďarsko-národne interpretované. Slováci svoj vlastný náboženský a národný symbol našli v Sedembolestnej. Katolícki aktivisti sa rozhodli vystúpiť z Uhorskej ľudovej strany a začali fungovať ako samostatná Slovenská ľudová strana. Vtedajší kňaz F. Juriga funkčne spájal symbol Bolestnej Matky so slovenským národom, čím ho popularizoval. Analógiu našiel medzi jej tradičným farebným zobrazovaním a slovenskou trikolórou, ku každej z jej siedmich bolestí pridal zodpovedajúcu slovenskú bolesť, v čase vojny bolesti jej srdca spojil s bolesťou slovenských matiek a manželiek s nádejou na vzkriesenie. V patrónke Slovákov našiel v poézii inšpiráciu katolícky kňaz Ján Donoval. Keď vznikla Československá republika v roku 1918 symbol utrpenia Slovákov sa začal pretvárať na symbol víťazstva boja za náboženské a národné práva. Ani komunistický režim neprerušil uctievanie Sedembolestnej Panny Márie. Od roku 1989 mnoho nových kostolov nesie jej patrocínium. Sviatok Sedembolestnej Panny Márie sa v roku 1993 stal štátnym sviatkom. V tomto duchovnom symbole Slovenska sú vyjadrené prežitie dejiny, súčasnosť aj otvorenosť na sľubnú budúcnosť.

Na území Slovenska sa nachádzajú mnohé pútnické miesta, zväčša mariánske. Prehľad slovenských rímskokatolíckych bazilik poskytuje V. Judák (s. 208-241). Najstarším mariánskym pútnickým miestom na Slovensku je Marianka. Z vďaka za ochranu v čase tatárskych vpádov bolo zriadené pútnické miesto v Levoči. Národnou svätýňou Slovákov je Bazilika Sedembolestnej Panny Márie v Šaštíne. Milostivá socha Panny Márie sa nachádza aj na Starých horách. V Trnave je obraz Márie známy ako

záračná Panna Mária Trnavská. V priebehu dejín sa spomína niekoľkokrát slzenie tohto obrazu, keď boli obyvatelia Trnavy v ťažkých situáciách (turecké vpády, kurucké vojny, mor). Odohnanie nešťastia bolo pripisované ochrane Bohorodičky. Chýr o slzení sa spája aj s obrazom Panny Márie vo Vranove nad Topľou. Úcta k nemu zo strany ľudí sa prejavila aj v tom, že keď obraz napadla hniloba, farníci uhradili všetky práce spojené s jeho konzervovaním. Legenda o záračnom vrátení sa milostivej sochy, ktorá bola unesená do Sliezska, sa spája s pútnickým miestom Rajecká Lesná. Všetky tieto mariánske pútnické miesta svedčia o živé úcte obyvateľov Slovenska k Panne Márii v minulosti i v súčasnosti.

Mariánsky kult nie je vo všetkých kultúrnych tradíciách rovnaký. S. Šašerina (s. 250-257) v jednej z podkapitol monografie hovorí o svojskom uplatňovaní biblických a apokryfických motívov v ústnej ľudovej tvorbe a tradícii, ktoré je aktuálne aj v súčasnosti. Ľudová naračná fantázia dopĺňala nedostatočné informácie zo Svätého písma o živote Bohorodičky tým viac, čím rýchlejšie sa rozvíjal jej kult. S. Šašerina poukazuje na dôležitosť cyrilskej rukopisnej kázňovej tvorby, ktorá slúžila ako didaktická pomôcka na vyučovanie mládeže, bohoslovcov aj na čítanie gramotným veriacim, tým udržiavala vieru a tradíciu. Tieto texty sú možnosťou pre komplexný výskum duchovnej kultúry regiónu, ktorej dôležitým prvkom je mariánska úcta. V zborníku *Kľúč* je apokryfický text o narodení Bohorodičky a jej rodičov, ktorý obsahuje nevšedné javy spojené s jej životom. Ďalším zdrojom sú *Uglianske rukopisy*, v ktorých sú zahrnuté dve rozprávania o Bohorodičke. Jedno opisuje okolnosti Usnutia a zázraky s ním spojené. Nevšedné javy sa môžu diať aj prostredníctvom relikvie, akou sú v tomto prípade Bohorodičkine šaty. Dômyselná religiózna symbolika sa tu spája so zázrakom rozprávok, obľúbenými vo folklóre. Druhé rozprávanie je výkladom zázrakov učených po nanebovzatí Bohorodičky. Ide v nich o ochranu pred pohanmi, osočovateľom či slabších pred silnejšími. Každý nevšedný detail či zázrak z textov poslucháča uisťuje o nadprirodzenej úlohe Bohorodičky v dejinách spásy. Texty sú odrazom ľudových predstáv, bežných v celom karpatskom regióne, ktoré zobrazujú Bohorodičku ako orodovníčku pred Bohom a ochrankyňu ľudí.

E. Brtáňová (s. 258-272) poukázala na prítomnosť mariánskeho motívu v kázňach Hugolína Gavloviča. Tento kňaz a barokový spisovateľ vysvetlil zmysel orodovania Panny Márie na príklade človeka nižšieho postavenia, ktorý pri predkladaní svojej žiadosti pred vrchnosť žiada o pomoc patróna. Viacerými príbehmi umocňuje predstavu matky Ježiša, ako

spoľahlivej záruky, že prosby obyčajného človeka neostanú bez povšimnutia a tej, ktorá tlmí hnev Boha a Syna Ježiša. Matka Božia, ktorá vyprosuje pomoc pre svojich čitateľov je zároveň pre veriacich vzorom a príkladom v mnohých cnostiach. H. Gavlovič spomína aj kráľa Štefana I., ktorý ako prvý zasvätil svoju krajinu Panne Márii a pestoval jej kult v Uhorsku.

Mariánska motív je často prítomný v slovenskej tvorbe, či už v literárnej, výtvarnej, filmovej alebo hudobnej. Je známy aj zo spirituálnej poézie 20. storočia, v ktorej sa mu venuje M. Hospodár (s. 273-292). Opisuje pieseň, napísanú Štefanom Tertínskym, ktorej inšpiráciou sa stala klokočovská ikona. Hoci Bohorodička plačom vyzýva veriacich k udržiavaniu kladných duchovných hodnôt, mariánsky kult má radosťný charakter. Za uznávaného autora mariánskej poézie považuje Gorazda Zvonického, ktorý bol za svoju tvorbu ocenený v Ríme. Cez mariánsku tematiku sa dostáva k problémom nielen duchovného, ale aj politického života. Opisuje, že mariánska úcta bola u nich budovaná už od detských čias. Významným mariánskym autorom bol aj Pavol Ušák-Oliva vďaka básni *Madone*. V Márii nachádza ideál, cez ktorý je možné pochopiť veľkosť Božej lásky. Rudolf Dilong mariánsku tematiku prepája s národnou. Panna Mária je v jeho tvorbe strážkyňou slovenského národa, ktorá ho má ochrániť pred nespravodlivou vládou. Aj ďalší autori spirituálnej poézie zahrnuli do svojej tvorby mariánsky motív, napríklad Ján Haranta, Karol Strmeň, Mikuláš Šprinc, Janko Silan či Ondrej Metod Lucky.

M. Hospodár uvádza aj súčasných autorov spirituálnej poézie, z čoho vyplýva, že mariánska úcta dodnes inšpiruje slovenských autorov. Teodor Križka venoval báseň Klokočovskej Matke, v ktorej ju dôverne oslovuje Mamička Božia. V Márii nachádza nádej na večnú spásu napriek svojej hriechnosti. Mons. Jozef Tóth sa taktiež nechal inšpirovať ikonou Bohorodičky z Klokočova. V básni vyjadruje vieru, že Bohorodička pomáha a bude pomáhať svojim čitateľom v každom čase. Spisovateľka Ingrid Lukáčová predstavuje Máriu ako pedagogičku, ktorá učí milovať, odpúšťať, dozrievať a modliť sa. V tvorbe všetkých uvedených autorov sa prejavuje vrúcny vzťah k Matke Božej.

Pretrvávajúca mariánska úcta na Slovensku je výsledkom dôvery v Pannu Máriu, ktorá figuruje ako tradičný motív neustálej ochrany zhmotnený v jej zobrazeniach. Zvesti o nadprirodzených udalostiach spájané so životom Panny Márie a ikonou Bohorodičky pretrvávajú v písomnej podobe, ale aj v ústnej tradícii dodnes. Ony, podobne ako mariánske sviatky, svätyne a púte, oživujú ľudovú nábožnosť, s ňou duchovné aj kultúrne hodnoty národa. Typickým znakom slovenskej mariánskej religiozity a tradície je motív bolesti zosobnený v Sedem-

bolestnej Panne Márii. Slziaci klokočový obraz Patrónky Zemplína sa stratil, no napriek tomu si veriaci uctievali jeho kópie s rovnakou dôverou v pomoc a ochranu na Slovensku alebo v zahraničí. Na príklade tejto ikony vidíme, že kresťanská viera a mariánsky kult sú pevne zakorenеным цenným dedičstvom slovenského národa, ktoré je potrebné uchovávať.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2021.3.19>

Laura Belicajová

«Українська фольклористична енциклопедія» в колі міжнародних студій

Дмитренко, М. К. (упор.): Українська фольклористична енциклопедія, т. 1: А – Л. Київ: Видавництво «Сталь», 2018. 740 с.

Дмитренко, М. К. (упор.): Українська фольклористична енциклопедія, т. 2: М – Я. Київ: Видавництво «Сталь», 2020. 688 с.

В умовах нинішніх глобалізаційних процесів постало питання вивчення та систематизації знань про традиційну культуру українського народу від найдавніших часів до сьогодні. Ідея підготовки такої спеціальної праці зародилася ще на початку 1980-х років, тоді певні її положення були реалізовані у «Словнику українського фольклору» (1984) М. Дмитренка, спільному з білоруськими та російськими вченими виданні «Восточно-славянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии» (Мінськ, 1993). Значно пізніше з'явилися видання «Мала енциклопедія українського народознавства» (2007) за редакцією С. Павлюка, словник-довідник «Українська фольклористика» (2008) за редакцією М. Чернопиского, енциклопедичний довідник «Українські кобзарі, бандуристи, лірники» Б. Жеплинського та Д. Ковальчук, інших виданнях. Хоча у цих працях подавалась багата інформація, проте вони мали довідковий характер, адже відомості про уснопоестичні твори, збирачів, дослідників та виконавців фольклору у них була далеко не повними. «Українська фольклористична енциклопедія» у 2-х томах, підготовлена за науковою редакцією професора М. Дмитренка та видана його власним коштом – цілісне, узагальнене видання, що найповніше розкриває феномен національної культури й духовності українського народу в тісних взаємозв'язках із слов'янознавчою тематикою і про-

блематикою європейських та світових компаративних досліджень мов, літератур та фольклору.

Так, в «Українській фольклористичній енциклопедії» упорядникові на підставі питомо національної сукупності поглядів на ті чи інші проблеми сучасного українського народознавства вдалося об'єднати статті про міф, ритуал, магію, обрядові та необрядові народні пісні, казки, легенди, оповідання в чітку систему і таким чином розкрити національну специфіку українського фольклору, з'ясувати зміст основних термінів, понять з теорії усної народної поетичної творчості, подати інформацію про видатних та маловідомих збирачів та дослідників народної поезії і т. д. Прикметно, що відомості про зарубіжних збирачів і дослідників усної народної поетичної творчості таких країн, як Англія (Роберт-Нізбет Бейн), Білорусь (Г. Барташевич, Н. Гілевич), Болгарія (М. Арнаутов), Канада (Роберт-Богдан Климаш, В. Мішалов), Молдова (укр.-молд. досл. Г. Бостан), Німеччина (Й. Гердер, Ф. Боденштедт), Польща (К. Вуйцицький, Ж. Паулі), Румунія (А. Балоте), Сербія (В. Караджич), Словаччина (укр.-слов. досл. Н. Вархол, укр.-слов. досл. М. Врабель), Угорщина (Б. Барток), Чехія (Я. Благовлас, Карел Яромір Ербен), Японія (Х. Катаока) значно розширили основоположні підстави цього енциклопедичного видання.

Зокрема, статті М. Дмитренка про міф, як явище синкретичне, що «містило в собі спосіб мислення, мовлення, словотворчість, обрядодію, ритуал, звичай та ін.» (т. 2, с. 93), міфологічну школу, міфологію (міфосвідомість народів світу) розширили погляд на фольклор як на самобутню творчу діяльність кожного народу. Ці положення та висновки доповнено та конкретизовано в статтях О. Бріциної про білорусько-німецького фольклориста В. Андерсона, який у своїх дослідженнях народної творчості синтезував «здобутки міфологічної, міграційної та антропологічної теорії» (т. 1, с. 36) та Й. Федаса про німецького фольклориста, філософа, історика, перекладача Й. Гердера. На думку останнього, поезія може бути правдивою лише за умови, якщо вона виражає «безпосередню дійсність та атмосферу, в якій живе народ» (т. 1, с. 262). Відтак, у статтях наголошується на основних засадах та принципах роботи міфологічної школи, що сприяли започаткуванню історико-порівняльних досліджень та масової збирацької діяльності, записуванню не лише пісень, але й жанрів епіки, творів архаїчних пластів,